

НАМИГАНИЯ И ПРОЗЯВКИ

Снимка: Аглая Маврова
Худ. оформление: Таня Дечева, Николай Генов

ДАСКАЛИТЕ¹

Спомени из ученическите ми години

Иван Вазов

Мисълта ми се повръща далеко, далеко в миналото; тя лети из мъглявата и призрачна област на времена, мен забравени, потънали в океана на вечността. Въображението ми като един археолог при разкопки тършува, рови, дълбае в спомените на детинството и на юнашеството; то повече и повече се увлича в усилията си и намира в оная далечна за мен епоха неща мили, образи странни, затурияни в буренака на забравата, и с наслада се спира на тях и не иска да се раздели от тях. <...>

Но днес аз желая, плувнал в това тихо море от спомени, да се спра само на няколко образа, които там, из дълбочините на миналото ми, ме гледат ту ухилени, ту сурови, но еднакво мили на душата ми: образите на моите учители.

*

Първият, когото помня по-ясно, е даскал *Атанас* от Карлово. <...>

Той беше мой учител в основното училище (тогава наричано "взаимно", дето баща ми ме заведе тържествено, пременен с нови алени катъри и черни басмени карвани, на седмата ми година (1857 г.). <...>

Около тая личност възкръсва в спомените ми сложната и чудна обстановка на основното обучение, целият арсенал на ланкастерската мъдра метода: железните полукрузи до стените, "таблиците", окачени по тях, по които велегласно сричахме напечатаните едри слокове и думи под ръководството на по-опитен ученик с изострена тояжка в ръка - "показалец", въртящите се четвъртити дъсчици, забучени в началото на чиновете, чието движение водеше уроците по чина.

Имаше един сонм ученици, облечени във високите длъжности квестори и началници: "главни надзиратели", "общи надзиратели", бдящи за тишината от висотата на "седалището" (един вид катедра), които оглашаваха училището с провлечени извикването: "Аврам Петков, невнимателен!", "Чоно Иванов, непокорен!", "Васил Димов, безчинен!", имаше "дверници". Около тия цербери при училищните врати

¹ Разказът се публикува със съкращения (бел. ред.)

постоянно се трупаха ученици със знаменателни пристисвания, показвайки, че имат безотлагателна нужда да излязат...

По стените висяха големи табли от мукава с мъдри назидателни надписи: *Бой се от бога, почитай царя; Всяко нещо на мястото си и всяка работа на времето си; Леността е майка на порока; Направи добро и хвърли го в морето* и други подобни афоризми. Пред седалището висяха на черни гайтани черни дъсчени табли с надписи: *неприлежателен, безчинен, ленив, непокорен, развратен* и пр. Тия табли имаха страшно значение, те бяха оръдия за морално наказание за ония, които се провиняваха в горните смъртни грехове. Подир трикратното предупреждаващо извикване на общия надзирател непоправимия ученик изкарваха отпреде пред седалището му и му окачваха на врата една от таблите, а понякога и по няколко според естеството и броя на престъпленията му. Тъй с тия опозорителни емблеми на гърди той стоеше няколко часа, изправен или на колене пред учениците. <...>

Тая знаменита ланкастерска метода беше предвидяла и награди за добродетелта. В противоположност на черните табли имаше и червени табли, по-малки и с червени гайтани, с надписи: *похвален, прилежателен, благонравен, трудолюбив, примерен*. На щастливците, които се отличаваха с тия доблестни качества, окачваха им червените таблици на гърдите и с тях се занимаваха за завист на другарите им. <...>

Свърших основното училище при други учители. Но или по-късото им учителствование, или по своята незначителност те не оставиха никакви следи в душата ми. Една трайна диря остави там изпъкналата, самообразната личност на учителя в класното училище (тогава наричано "главно"), при когото минах от взаимното.

*

Той беше даскал *Юрдан* (Ненов) от Пазарджик.

Около четирийсетгодишен мъж, с характер пъргав, жив, припрян, надарен с голяма енергия. Той имаше дарба на словото, реч ясна, увлекателна, глас силен, който ставаше страшен в минути на гняв. <...>

Един любопитен случай, тогава нередък при учителските нрави и съперничества, даде възможност на даскал Юрдана да се прочуе с ученост и да повдигне славата на училището.

По покана от карловския главен учител, даскал Димитра, руски възпитаник, той отива с учениците си от горните класове да присъствува на карловските изпити. Там, не знам как, залавя пред захласнатото множество учена препирня с даскал Димитра върху въпроса: има ли у животните разум? Даскал Димитър доказвал, че има, понеже,

"като посегнеш да хванеш една муха, тя бяга!"; даскал Юрдан поддържал, че има само нагон. Това прение, което наумява публичните наддумванета на старите атински мъдреци, застрашава и двата града и ги разделя на два враждебни стана, а от тях минува в стълбовете на цариградските вестници. Учените хора в Цариград отдават правото на даскал Юрдана. Подир тая присъда, която нанесла жесток удар на даскал Димитровото честолюбие, Карловското училище останало посрамено, учениците от по-предните фамилии го напуснали и минали в Сопот да слушат мъдростта на сопотския Аристотел. <...>

Един ден на даскал Юрдан скимна да стане поет. Аз го помня как, седнал по турски на одърчето на училищния двор, в зеления си кожух, с чибук в лявата си ръка, с фес, потикнат назад, той важно и съсредоточено броеше на пръсти слоговете. Дълго време той работи над това поетическо произведение и когато свърши песента, измисли ѝ и глас и ни научи да я пеем. Първото четиристишие и сега го помня:

На насочена рътлина,
при изданките Балкана,
на цял век от четвъртина
храм Минерви се намира.

Тия засукани с тъмен смисъл и славянски падежи стихове бяха едно славословие в чест на сопотското училище и по отражение на жреца, който служеше в тоя Минервин храм. <...>

Човек съобразителен, с ум и похвати практични, той знаеше гъделите на гражданите, галеше вкусовете, почиташе понятията на времето, не пренебрегваше и фокусите, за да се повдигне в очите на сопотенци. Той беше строг към дисциплината и извън школото - учениците си отиваха у дома благочинно, наредени из улицата на синджир, дълъг половин километър; внимаваше за редовното посещение църквата, псалтуваше в нея и държеше слова от амвона. На големи празници повеждаше ни по домовете на първенци и чорбаджии да им честитим с приличните на случая песни, съчинени от Яким Груев.

И славата на нова Атина растеше!

Но даскал Юрдан имаше един малък порок; ужасно биеше и падаше в необуздан гняв от най-малки погрешки на възпитаниците си.

Той стана особено сприхав през последната година, когато усети, че безпокойните гьопсенски атиняне му са се наситили и че положението му е разклатено. Той

разнообразеше наказанията си, обаче: помня един ден за слаб урок осъди десетина ученика - в тях и мене - на глад. След като не ни пусна за обяд, той забрави да ни пусне за вечеря. Стъмни се съвсем, а ние трябваше да ноцуваме гладни в школото. Мъката ни беше толкоз по-голяма, че тая нощ ставаше в града "донанма" (илюминация) за някакъв празник на султана. Ние със завист гледахме от прозорците запалените долу на мегданя катраневни толуми, при които ставаше народното ликувание в чест на Абдул Меджида. Не смеейки без заповед да си идем, ние решихме да развеселим тъгата на затвора си, като изпълним в същото време верноподаническият си дълг към султана. Събрахме около петдесетина кандила от гробищата, запалихме ги и ги насладихме по чиновете и прозорците на взаимното училище и докато нашите другари пееха долу на мегданя султановия химн "Нешири нур Абдул Джихан", съчинен от Яким Груев, ние заревахме "Поискал гордий Никифор", съчинение на същия. Тази песен беше тогава един вид българска марсилеза, тя бе усвоила и гласа на френската - Чинтуловите бунтовни песни не бяха още излезли... Даскал Юрдан, който участвуваше в тържеството, като съгледа отдолу ярко осветленото училище, помислил, че е пожар, и търчешката дохожда и ни заваря посред лудорията ни, тъкмо когато с героически кръвожадни маханета ние пеехме тия думи на цар Крума към войската си:

Сечи, коли!

Отечество да се освободи!

Като видя запалените в чест на султана гробни кандила, той ни изгледа свирепо, със застрашителен вид; но било че се съзна виноват в забравянето да ни отпусне или поне да предупреди обезпокоените ни домашни, било че се уплаши от числото ни, той надделя гнева си и ни каза само строго:

- Вие ще запалите училището! Пилейте се оттук!

Па се затече да изгаси запаления прозорец от едно кандило.

Ние победоносно продължихме марсилезата си и из улиците...

Даскал Юрдан учителствува седем години, срок, дълъг за онова време. Неговото учителствуване състави епоха в историята на сопотското училище.

Той сега доживява дълбока и тежка старост на скромна пенсия в родния си град.

*

През негово време учител по турски беше турчинът *Иланоолу* от Карлово.

Иланоолу беше от рода на ония полуевропейчени турци, под сетрето на които се криеше незачекнат азиатец. Той беше едър, с брада на ефенди, с изпулени дремливи очи, с тъпо, подпухнало лице, по което се четеше страст към ракията. Той носеше с философска небрежност кирливия фес на бръсната глава, френските си черни шаячени дрехи - охлузени, с оръфани крачоли прешироките панталони и подпетените си калеври на боси крака.

Всяка заран той идеше от Карлово да преподава с гърлест глас по шарената си книга, с крачоли и джубе есенно време, оплескани с кал от лапарите му, за което общината му плащаше едно нищожно възнаграждение. Тоя симпатичен проводник на турската премъдрост в сопотското училище притежаваше до изумителен начин способността да лъже. Той лъжеше без нужда, без цел, само за изкуството! По тая причина преиначавах а името: *Яланоолу* (лъжлив син), вместо Иланнолу (змейски син).

За дълго време още неговата раздърпана, небрежна носия, особено омразата му против копчетата, увековечаваше спомена му в града. Когато бащата се скарваше на сина си за неприличния му вид, казваше:

- Маскара, ходиш с разкопчани панталони като Иланоолу! Или:

- Оцапан си в крачолите с кал като Иланоолу. Еднаж беше му се случило едно приключение, неизразимо комично само по себе си, но което беше оставило в душата му най-сладостни трептения...

Една млада калугерица тръгнала сама по някоя бърза работа за Карлово. Кърът бил съвсем пуст; тя се бояла да не би да срещне някой турчин и се озъртала плахо, дано зърне пътник българин, да другарува с него. Кога слезнала в дълбокия дол на Сопотница, тя с радост съгледала там една друга пътница-калугерица, която гърбом се била навела нещо. Младата калугерица бързо приближила наведената, тупнала я весело и казала:

- Ух, боже, добре, че те застигнах, заедно да пътуваме.

Но какво било смайването ѝ, когато пред нея се изправил във всичкото си величие Иланоолу.

Тя го взела погрешно за монахиня, като го гледала гърбом и наведен-той си изваждал един камък из калеврата. <...>

*

<...>

Ние с трепетно любопитство, даже с тревога очаквахме да видим новия си наставник. Какъв ще бъде? Декашен? Лош? Добър? Тия питанета занимавах а нашите млади умове.

Но един ден влезе в класната стая един непознат господин с голяма глава на къс врат, с дебела, набита снага, със сухо, изцедено чипо лице, облечен в богата руска шуба с широк бобров вратник.

Той ни се поклони, твърде побледнял от възмущение.

Това беше новият ни учител, даскал *Партений* (Белчев) от Троян. <...>

Полека-лека той се свикна с длъжността си, стъпи здраво на краката си, доби свобода и мекост в обноските, заинтересува учениците си чрез устен разказ и им запечели симпатията. Хвана даже да се появява добродушна усмивка по студеното му лице, което, дошло изпито и бледо от усилените экзаменни приготовления в Русия, а може би и от студенчески полуглад, доби здрав, румен цвят и взе бързо да пълнее и да се гои.

Даже хвана да ни бие! <...>

Но това само в минути на гневни пламвания. Повечето време даскал Партений беше добър и ни правеше да забравяме свирепите му пориви... Обичаше да се отбива от урока и свойски и увлекателно ни разказваше сцени от студенческия си бит, за Русия и руските нрави, излагаше ни съдържанието на Шекспировите драми: *Цар Лир* и *Макбет*, на *Ромео и Юлия*. Въпреки загорските удари той беше поетическа природа: декламираше ни с чувство стихотворения от Державина, Ломоносова, Крилова, особено панславистките стихотворения на Хомякова:

Высоко крылья ты расставил,
Славян полуночный орел,
Далеко гнездо ты поставил,
Глубоко в небо ты ушёл!

Тогава той се запалваше, махаше с ръка из въздуха с възторжен лик, със заискрели от възмущение черни очи.

Ние пръв път слушахме руски стихове. Тяхната музика омайваше слуха ми и сърцето ми. Дотогава аз бях само чел Славейковите песни, които знаех науст, но страстно обичах бунтовните и народните - последните намирах в *Български книжици*. Но да се опитам да пиша и аз стихове, тая мисъл беше далеко сто хиляди морски мили от мене!

Той въведе и руския език, който предаваше систематически и умело; после френския по Олендорфовата метода, който никак не знаеше. Помня, че фетме той изговаряше *фем*, така и ние я научихме... Въведе и риторика, и пиитика (пак!), и

патология, понеже бяхме изчерпали вече всичките останали съкровища на науката!

<...>

*

Тогава учител по турски език ни беше взаимният учител даскал *Стефан* (Кушев) от Клисуре.

Той беше и псалт. Гласовит млад човек с добра, благодушна физиономия, с вечна усмивка на нея. Освен турски език, за който проявих ужасна бездарност, той ни предаваше пение и псалтикия. Но при всичките египетски мъки, които си давах, аз не можах да разбера тайнствените йероглифи на тая наука. Тая невъзприемчивост към византийската музика огорчаваше баща ми, петимен да ме види да пея херувикото в черкова по всичките правила на изкуството.

Аз обаче му давах едно удовлетворение: пеех *Достойно ест*, глас пети, соло, пред иконата на света Богородица и произвождах - нека се похваля - неподобен ефект със звънливия си висок тенор. Разчувствуваните баби се просълзяваха. Поп Станчо на излазяне при вратата, дете миросваше, ме благославяше и ми казваше:

- Кучешки сине, ти си цял ангел!

А лицето на баща ми? То грееше като ясно слънце от гордост и щастие, когато му честитяха чорбаджиите:

- Минчо, да ти е жив. Владика ще стане. <...>

Но сред тия музикални триумфи едно неприятно събитие огорчи душата ми и ми вдъхна отвращение към църковната музика.

Аз и неколцина още по-гласовити ученици от четвърти клас бяхме отличени със завидната чест да държим исо на херувикото на даскал Стефана. Исото състоеше в приглашане на псалта с едно проточено безконечно мучене: а-а-а-а! Един път почувствувахме отвращение към тая безславна роля и се заинатихме да не пригласяме на херувикото. Напразно даскал Стефан ни правеше знаменателни знакове с поглед и с ръка - херувикото му продължаваше да се разнася голо, сиротливо, шуто из тишината. Настана учудване в черквата, недоумение голямо се изобрази по лицата. Как, херувико без исо? Това бе нечуто съблазън! Погледът на псалта гореше от гняв. Лицето му, обикновено червено, се обагри още повече от ярост. Даскал Партений пък, до него, в трон, побледня като стена. Но ние, навели очи надолу, немеехме упорито.

Сутринта учениците с удивление видяха в коритото на училищната чешма, че киснеха сноп дрянови пръчки. Присъствието на тия подозрителни неща произведе тайно безпокойство. Скоро назначението им стана явно.

Занадохождаха един по един епитропите, между тях и баща ми, също епитроп, и влязоха в учителската стая. Подир малко излязоха мрачни и намусени, заедно с даскал Партения, пребледнял - той пребледняваше, когато беше гневен. Всички влязоха във взаимното училище. Повикаха и нас, бунтовниците. Разбрахме веднага, че буря висеше над главите ни. Без да ни каже нещо, даскал Партений извика един снажен ученик, с мишици и сила на гладиатор, и му заповяда да чушне едного. Пръчките запращяха по месата. Викове, писък, плач. После - втори, трети, четвърти и т. н. - минаха на гърба на гладиатора. Сред прасъка на дряновиците, от които отхвърчаха късове, и виковете на чушнатите бунтовници ехтеше гърлестият левски глас на стария епитроп хаджи Пенча:

- Да ви кажем вам един бунт, магарета!

Баща ми стоеше мълчалив, намусен, леден.

Тук разбрахме, че се плащаше и старият борч - за първия "римски характер"... <...>

*

Като *подидаскал* беше тогава и даскал *Начо* (Трувчев) все из Клисуре.

Той не ми беше учител, но тъй постоянно го виждах, тъй беше неразделен от двамата горни - в училището, на разходка, на веселби, - щото не мога да го пропусна, като говоря за тях.

За него имам да кажа само едно: той беше хубавец. Белолик, черноок, румен, с изящни мустачета и с песнопойски глас. Беше също псалт в черквата. Клисуре тогава изнасяше псалтове за ближните градове, както Сопот - лук и чушки.

Любител на турските манета и на страстните погледи, законодател на модите, той беше героят на жените, които го бяха прославили чрез вплитане името му в една лека простонародна песен:

Кой ти купи коланчето?

Купи ми го *даскал Начо*:

аз да нося, той да гледа...

.....

Най-после даскал Партений се погрижи и за своето благополучие. Той се ожени за една напета мома, щерка на един първенец, както направи едновременно и даскал Стефан. Това сродяване донесе щастие на човека, нещастие на учителя. Партениевият дядо принадлежеше към една от враждуващите партии и противната партия, която държеше училищното настоятелство в разгара на борбата, за отмъщение на тъста извади зетя от служба посред година! <...>

*

След уволнението на даскал Партения, при когото с пиитиката и патологията бях изчерпал всичките съкровища на човешкото знание, баща ми ме прати в Калофер да уча езика на Омира и Платона при главния учител даскал *Ботя*.

Аз имах двойната чест да бъда ученик негов и другар негов, бидейки назначен подидаскал в основното училище там.

Бащата на прочутия наш революционер-поет беше забележителна личност. <...>

Даскал Ботьо, добър елинист, ми даваше уроци по някаква гръцка книга с исторически разкази, която превеждахме в библиотеката. После урока той беседваше с учителите. <...>

Един ден дойде твърде кахърен и ни каза:

- Знаете ли? Нашия халосник го изпъдили из Одеската гимназия!

По очите му светнаха сълзи.

Фингов и Съйков се помъчиха да го утешат, казаха, че не ще да е вярно известието, макар да бяха убедени, че е вярно... Това беше на 1865 година.

Подир това никой не дръзваше да му загатне за сина му: с това се бутваше болното място в сърцето му и той страдаше.

На другата година - след мене - Христо се завърнал в Калофер, сиромах, с дълга коса на руски студент и с революционни блянове в главата, които не криел. Главили го учител, но стоял такъв само два месеца: на празника на свети Кирил и Методий той държал пред народа слово за тяхната просветителна деятелност, па ненадейно се отбил от предмета си и като посочил богато натруфените и белосани калоферки там, извикал:

- Всеобща бедност и мрак! А я ги вижте тия как лъскат лицата им като калаисани сахани!

След тая дързост на устатия революционер той станал невъзможен в Калофер и баща му го изпратил за Влашко, за голямо облекчение на калоферските граждани и гражданки. <...>

*

След година и половина минах в Пловдив.

Пловдивската шестокласна гимназия по уред и плодотворна дейност беше най-прочутото учебно заведение в България. Тя беше тогава буйно огнище на просвета, разсадник на наука, духовна фабрика за учители и апостоли на народното свестяване. Покрай нея Пловдив стана първият културен център на България. Цариград беше главният й мозък, Пловдив беше малкият и пулсът на цяла Тракия.

Директор на това училище беше славният *Яким Груев*. <...>

Аз пръв път видях знаменития учител, когато баща ми ме доведе в кабинета му в гимназията. Видях един къс човек с тъмно, строго лице и остър взор, с черна турска брада. На стола му стояха книжки от *Revue des deux mondes*. Той беше късоглед и ме изгледа с примижаване, и стори ми се - надменно, пренебрежително; но после разбрах, че това беше обикновеният му начин на гледане по-долните от него. Изпитвах в присъствието му чувство на страхопочитание и силно се смутих. Той ме разпита какво съм учил.

Когато му изредих дългата върволица от високи и дълбоки науки, които съм погълнал в сопотското училище, той се хвана за брадата зачуден, като че искаше да каже на баща ми:

- Е, че тогава защо го водите? Той може да бъде мой професор!

После ме изгледа дълго, примижал, па каза:

- Вие ще постъпите в четвъртия клас.

Това решение ме обиди. Кога излязохме навън, аз изказах на баща си възмущението си. Той ми отговори студено:

- Ти си учил всичко там, ама, види се, не както трябва... Даскал Яким разбира по-добре от тебе де трябва да бъдеш, не бъди многознаен... Па тука първото нещо за мене е да се изтъщиш на гръцки и да се научиш на турски, че едно тескере не можеш да прочетеш още: даскал и поп няма да ставаш, а търговец като баща си.

Груев предаваше на по-горните класове турски език по турския превод на *Телемаха*, а на долните - по *Рисаале Ахляк*, нравоучителна турска книжка. Класната стая кълтеше от високия му ясен глас, когато произнасяше напевно тържествено-витирватите и образни арабски фрази, които напояваха слуха със странната мелодия на музиката си. Той сам очевидно изпитваше наслаждение, вникнал в съкровените тайни на богатата азиатска реч.

Груев беше превъзходен преподавател и по българските предмети. Той се изразяваше ясно, точно, логично и малко сухо. Никога не повтаряше и не се запъваше. Той умееше да държи напрегнато вниманието, както и да пази достойнство, даже известна тежкост, в обноските си, избягвайки всяка свойщина с учениците.

Макар в четвъртия клас, аз обичах да му слушам уроците и в по-горните. Особено по всеобщата история. В тоя предмет аз бях влюбен и бях много чел по него. Еднаж той зададе въпрос на шестия клас:

- С кой мир се свърши Трийсетгодишната война?

Пита мнозина шестокласници, чака дълго време да отговори някой, но всички мълчаха. А мене отговорът беше в устата! Аз търпях, търпях, па най-последно се не удържах, въпреки всичките усилия на волята си, и като се повдигнах, казах:

- С Вестфалския мир!

Па сам се смутих от тая си дързост и неуместна намеса.

Всички се извърнаха към мене с учудени лица. Груев издигна очи, изгледа ме полузажумял и каза:

- Да. <...>

По-последно Груев при всяко подобно умълчаване на пети и шести клас търсеше ме с очи по задните чинове и ми извикваше:

- Ти, сопотлият, кажи!

Той все "сопотлия" ми викаше, било че ми не запомняше името, било че нехаеше да го произнесе.

И аз с отговорите си поддържах спечелената репутация.

Аз я имах обаче твърде лоша по математиката и по турския език: не можех нито една по-мъчна дробна задача да реша, нито един турски ред да прочета свястно.

Груев махна с ръка на мене и вече ме не извикваше по тия предмети.

Но затова пък учех с любов френския език.

*

Този език ми преподаваше учител *Зафиров*, както и гръцкия.

Той беше вече на години човек, със сухо, набърчено, студено лице, добросъвестен учител, но лишен от дарба на словото: той говореше бързо, неясно и спънато.

Тоя сериозен, почти мрачен човек, беше автор - кой би повярвал? - на една еротическа песнопойка: Гъсля. Тия любовни песни, подражание на гръцки, аз ги научих наизуст още като юноша заедно със Славейковите лирически песни от същото естество. Чудно е как в онова време на робство любовната и анакреонтическа поезия цъфтеше; тя се гълташе от стари и млади, от деца и моми. Бунтовните песни не бяха още изместили из обращение тая блудкаво-сентиментална поезия:

Ой, Ладо, Ладо,
момиче младо,
няма като тебе
друга хубавица...

въртяха ми се винаги в ума, с една безочлива упоритост тия стихове на Зафирова, когато гледах, че бълбли със спарушените си сухи устни и се питах, истина ли тоя строг, с великопостно лице човек, със суров и плах поглед, е могъл да бъде съчинител на тия лекомислени любовни каканижения?

Френския език той преподаваше сухо. По него аз сам си бях учител, като преведох с помощта на речника целия "Télémaque". Но по гръцки Зафиров преподаваше с усърдие, с явна любов. Възпитаник, мисля, атински, той с наслаждение се спущаше в неизбродния лабиринт на елинските глаголи, разкриваше ни тайните на елинското красноречие, обладавайки до съвършенство гръцкия изговор на титата и делтата.

Парцали от езика на Тукидида и Сократа и днес остават в ума ми и ми служат да учудвам някои почтени гърци с елинската си ученост, без да мога да си купя маслини в една гръцка бакалница във Варна...

*

Френския език заучих с успех само при *Богдана Горанов* от Карлово, завърнал се из Хайделберг, който взе тоя предмет от Зафирова. Богдан Горанов беше тогава момък "интересантен". При мургаво, приятно, с резки черти лице и жив младежки поглед, той съединяваше изящество в носията и обноските; от него вееше европейщина и светскост.

Той се улучи и с поетическа природа. С какво увлечение ни четеше Ламартиновите *Méditation* и песните на Беранже, ходейки бързо назад-напред из класа, със светнал поглед, с паднали кичури от черна коса по челото! В захласа си той забравяше тогава нас и четеше за собствено удоволствие. После се сетеше и захванеше да превежда. Само че не бе свикнат с българския език, та намираше несполучливи думи. Така: *humanité* - човечество, човеколюбие, човещина - той превеждаше *човешкост*, и *grandeur* - *големлик!*... Това не беше, разбира се, *un cas pendable*, както казва Раблè - за мене беше важно френският език. Тук чрез Горанова пръв път бях запленил от френската поезия, по-добре - от музикалността на френската реч. Уви, не беше даскал Партений, който можеше да ми открие това нещо!... Аз се опивах от тия звукове, силни, звънливи, които се кръстосваха, сливаха, съчетаваха хармонично, образувайки музикален ехтеж като клапите на пиано, пеещи някой вихрен Вагнеров мотив.

Беранже и Ламартин бяха първите френски поети, които разбрах и обикнах. За изпита Горанов ми даде да науча Беранжеровата хубава песен: *La Sainte Hélène*. Безброй пъти съм си повтарял този поетически къс, упоителен за слуха и за душата на мъжествената звучност и образи от величава, мрачна фантазия:

Sur un volcan dont la bouche enflammée
jette sa lave à la mer, qui l'étreint,
parmi des flots de cendres et de fumée
descend un ange, et le volcan s'éteint.
Un noir démon s'élançait du cratère:
- Que me veux tu, toi, resté pur et beau?
L'ange répond: - Que ce roc solitaire,
dieu l'a dit, devienne un tombeau.

Годините са изличили из ума ми останалите куплети, без да изличат впечатлението от мощния устрем и фантазия, що одухотворяват песента.

Тогава именно захванах да се опитвам в стихотворството и първият ми труд беше преводът на Беранжеровата песен: "La mère aveugle". Разумява се, стиховете ми нямаха ни просодия, ни мярка на звучност, ни ритми, понеже за такива считах думите само с еднакви букви на края: от тайните на даскал Партениевата пиитика нищо не бях разбрал!...

*

Последният ми учител само по турски език беше *Ковачев* (Никола) от Сопот.

Той ми стана случайно учител поради едно нещастно обстоятелство, което ме изобличи в позорно невежество по тоя език.

Току-що се бях прибрал в Сопот през 1868 година, баща ми подаде една турска телеграма от пет думи, за да му я превода, убеден, че съм дошъл от Пловдив по-учен от Иланоолу. Но какво беше смайването му, когато видя, че аз не бях в състояние нито да я прочета? Той ми каза тъжно:

- Ти си лапал мъглата в Пловдив, синко! Тоя телеграф е от Ковачева, когото сме викали от Ловеч за даскал тука и който обажда, че иде. Ти ще учиш при него турски!

<...>

Момък пълен, белолик и хубав, с руса брадичка и насмешливи умни очи, твърде духовит, начетен и с всестранно развит ум, Ковачев беше още чудак и шегобиец, любител на виното, на песните и на лудориите. Произходението му и обичливият му характер правеха да му се прощават от съгражданите му тия невинни слабости. Без да бъде свободолюбец, той беше волномислещ философ, враг на приличията и на обществените условности. Често през девет къщя се чуваше донесената из Ловеч

любовна песен, която пееше в тяхната градина на моравата във весела дружина, при звънтящи чаши руйно вино:

Де си, гълъб, де?
 Кой те облак скри?
 Ревност ме яде,
 ще ме умори.

По едно време гражданите взеха да се въсят за тия разпуснати обноски. Но Ковачев, верен на своите философски възрения за достойнството на човека и глупостта на предразсъдките и че той е учител само в училището, нехаеше и продължаваше да светува под благодатното родно небе. Те търпяха волномислието му, като ценяха прекрасното му знаене турския език и сладкопойното му псалтуване в черква, което не му пречеше да бъде явен безбожник отвън нея и да си пече пастърма в задните стаи на кръчмите през велики пости, четейки над мангала Ренана...

Един ден той се завърна от една кърска веселба и мина през улиците, воден от цигански тъпани и зурли, за да заяви своята равноправност с другите граждани. Тогава те съвсем се навъсиха и го прежалиха: той биде уволнен.

Естествено, че при тоя добродушен сибарит, който тъй ревностно преподаваше жизнерадостната Анакреонтова наука, аз, постоянен негов другар, още по-малко учех турски език... Той обаче беше превъзходен наставник в самото училище, надарен с жива сладкодумна реч и с обич към делото си, работейки впрочем и той усърдно с райската пръчка...

Ковачев се помина по-после учител в Ловеч.

*

Той беше последният от учителите ми. Много малко успях да разправа за тях от онова, което сега се буди в паметта ми. Но аз се прострях и тъй дълго - аз ще съм казал всичко добро за тях, като кажа, че си ги спомням с жива симпатия и с дълбока признателност в душата - всички честни работници за народната просвета, заслужили ней по силите си, по умението и по темперамента си. Всичките са хвърлили с живото си слово един сноп лъчи в съзнанието ми, една кривачка благородни семена във възприемчивата и прясна почва на душата ми, обогатили са сърцето ми с едно добро чувство. Сполай им?

София, февруари 1901